

λίωσιν τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἡθῶν» καὶ εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ πρακτικοῦ λόγου».

α') Ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία
(Γνωσιολογία).

Ἡ συμβιβαστικὴ προσπάθεια καὶ τάσις, ἣ ὁποία χαρακτηρίζει ἅπασαν τὴν Καντιανὴν φιλοσοφίαν, καταφαίνεται καὶ εἰς τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου ζητεῖ αὕτη νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν βεβαιότητα τῆς ἐπιστημονικῆς ἡμῶν γνώσεως. Ἡ περὶ γνώσεως θεωρία τοῦ Kant θέλει νὰ μεσιτεύσῃ μεταξὺ τῶν ἀντιθέσεων αἱ ὁποῖαι μέχρι τοῦδε εἶχον χωρίσει τοὺς φιλοσόφους : μεταξὺ τῶν ἀντιθέσεων δογματισμοῦ καὶ σκεπτικισμοῦ, ὀρθολογισμοῦ καὶ ἐμπειρισμοῦ. Διὰ κριτικῆς ἐρεῦνης περὶ τῆς δυνατότητος, τῆς ἐκτάσεως καὶ τῶν ὁρίων τῆς γνώσεως ἡμῶν πρόκειται νὰ ληφθῇ ἀπόφασις περὶ τῆς ἔριδος μεταξὺ τῶν διαμαχομένων μερίδων. Ἡ Καντιανὴ φιλοσοφία ἐμφανίζεται τοιουτοτρόπως—συμφώνως πρὸς παρομοίωσιν τὴν ὁποῖαν συχνάκις κάμνει ὁ Kant—ὡς *δικαστήριον* πρὸ τοῦ ὁποίου ἐμφανίζονται αἱ διαμαχόμεναι μερίδες καὶ ὑποβάλλουσι τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Τὸ δικαστήριον βασανίζει κριτικῶς τὰς ἀξιώσεις ταύτας καὶ ἀποφαίνεται διὰ δικαστικῆς ἐτυμηγορίας περὶ τῆς ἔριδος. Ἡ ἀπόφασις τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ἐξαρτᾶται πάλιν ἐκ τῆς θεμελιώδους διακρίσεως μεταξὺ φαινομενικοῦ κόσμου καὶ πράγματος καθ' ἑαυτό. Τὸ ἀντικειμενικὸν κῦρος τῆς γνώσεως ἡμῶν, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀξιώσει ὁ δογματισμός, ἐξασφαλίζεται κριτικῶς, διὰ τοῦ τρόπου ὅμως τῆς ἐξασφαλίσεως αὐτοῦ *περιορίζεται συγχρόνως τὸ κῦρος τοῦτο εἰς τὰ φαινόμενα* (Erscheinungen), ἐν ᾧ ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ ἀναγνωρίζει ὁ Kant, ὡς καὶ ὁ σκεπτικισμός, τὴν ὑποκειμενικότητα (τὸ ὑποκειμενικὸν κῦρος) τῆς γνώσεως ἡμῶν. Ἡ ὀρθολογιστικὴ ἀξίωσις περὶ γνώσεως ἐκ τῶν προ-

τέρων (a priori) καὶ ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας ἀναγνωρίζεται καὶ ἀποδεικνύεται ὡς ἀναγκαία, συγχρόνως ὅμως ἀποδεικνύεται ὅτι ἢ ἐκ τῶν προτέρων αὕτη γνώσις εἶναι βάσις τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης μόνον, σχετίζεται δῆλα δὴ μόνον πρὸς ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας—πρὸς φαινόμενα— καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶναι τελείως ἐμπειρική (ἐμπειρικῆς τ. ἔ. μόνον χρήσεως). Ἐάν τις ὅμως ἐξετάσῃ ἐγγύτερον τὴν ὁδὸν διὰ τῆς ὁποίας ὁ Kant ἔφθασεν εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην, βλέπει ὅτι ἡ θέσις τὴν ὁποίαν λαμβάνει ἐν σχέσει πρὸς τὰ ζητήματα περὶ τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο ν' ἀποφασίσῃ—ἐξαιρουμένης τῆς ἐν γένει ἐν τῷ συστήματι αὐτοῦ παρατηρουμένης καὶ ἀνωτέρω μνημονευθείσης συμβιβαστικῆς τάσεως—ἐξηρτάτο ἐντελῶς καὶ προσδιωρίζετο ἀφ' ἑνὸς μὲν δι' ὀρθολογιστικῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ σκεπτικιστικῶν ἢ μᾶλλον ἀντιδογματικῶν πεποιθήσεων καὶ τάσεων. Ἴνα δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου, τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον αὕτη θέτει τὰ προβλήματα καὶ λύει αὐτά, πρέπει πάντοτε νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τοῦ ὅτι ὁ Kant ἦτο ὀρθολογιστὴς καὶ ὅτι εἷς ἐκ τῶν κυρίων αἰτιῶν αὐτοῦ σκοπῶν εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου εἶναι νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν ὀρθολογισμόν, ὁ ὁποῖος ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν ἀπειλούμενος ὑπὸ τοῦ Hume — μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ ὀρθολογισμὸς τοῦ Kant διαφέρει εἰς οὐσιώδη σημεῖα ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ὀρθολογισμοῦ, ὅτι εἶναι δῆλα δὴ **κριτικὸς ὀρθολογισμὸς**, ἠρυτιμῆς μὲ σκεπτικιστικὸν ἔλαιον, ὡς ὁ ἀρχαιότερος μὲ δογματικόν. Μετὰ τὰς προκαταρκτικὰς ταύτας παρατηρήσεις δυνάμεθα πλέον νὰ κάμωμεν ἐναρξιν **τοῦ δυσκόλου ἐγχειρήματος** νὰ σκιαγραφήσωμεν τὰς θεμελιώδεις ἰδέας τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου.

Καθ' ἅπασαν τὴν περίοδον τῆς προκαντιανῆς φιλοσοφίας συνεζητοῦντο αἱ ἀξιώσεις τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Ὑπὸ τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Hume διεκρίθη-

σαν γνώσεις αἱ ὅποια, ὡς λογικῶς ἀναγκαῖαι, ἔχουσι κῦρος ἀνεξάρτητον τῆς ἐμπειρίας καὶ γνώσεις τῶν ὁποίων τὸ κῦρος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ αἱ ὅποια μόνον ἐμπειρικὸν οὐχὶ δὲ ἀπόλυτον κῦρος ἔχουσιν. Ὁ Kant, ὁ ὅποιος εἶχεν ὀρμηθῆ ἀπὸ τῶν ὀρθολογιστικῶν προϋποθέσεων τῆς φιλοσοφίας Leibniz-Wolff, εἰς δὲ τὰς πρῶτας αὐτοῦ φιλοσοφικὰς συγγραφὰς δὲν εἶχε σαφῆ ἰδέαν περὶ τῆς σημασίας τῆς διακρίσεως τοῦ Hume, ἔκλινε περὶ τὸ 1760 εἰς τὸν ἐμπειρισμόν, ἀναγνωρίσας ὅτι πᾶσα ἡ περὶ τῶν γεγονότων καὶ τῆς αἰτιώδους αὐτῶν συναφείας γνώσις ἡμῶν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας. Ὅτι ἡ συνάφεια τῶν γεγονότων δὲν εἶναι τοιαύτη ὥστε νὰ δύναται τις διὰ καθαρῶς λογικῆς ὁδοῦ, δι' ἀπλῆς ἀναλύσεως τῆς αἰτίας, νὰ παραγάγῃ τὸ ἀποτέλεσμα, εἰς τὴν γνώμην ταύτην ἔμεινε πάντοτε πιστὸς ὁ Kant. Τὰς κρίσεις εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἔννοια τοῦ κατηγορουμένου περιέχεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου, παραλαμβάνεται δηλαδὴ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου δι' ἀπλῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ, ὠνόμαζεν ὁ Kant ἀναλυτικὰς κρίσεις. π. χ. τὴν κρίσιν: Πάντα τὰ σώματα εἶναι ἐκτεταμένα. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ σώματος περιέχεται ἤδη ἡ ἔννοια τῆς ἐκτάσεως, ἀνήκει εἰς τὴν λογικὴν οὐσίαν τοῦ σώματος, διότι σῶμα ἄνευ ἐκτάσεως εἶναι ἔννοια ἀντιφάσκουσα πρὸς ἑαυτήν. Ὑποκείμενον λοιπὸν καὶ κατηγορούμενον εἶναι εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν περίπτωσιν συνδεδεμένα συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τῆς ταυτότητος. Εἰς τὰς ἀναλυτικὰς ταύτας κρίσεις ἀντιτάσσει ὁ Kant τὰς *συνθετικάς* (synthetische), εἰς τὰς ὁποίας τὸ κατηγορούμενον δὲν περιέχεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ προστίθεται ὡς τι νέον, συνδέεται μετ' αὐτοῦ διὰ τινος συνθέσεως. Συνθετικαὶ κατὰ ταῦτα εἶναι πᾶσαι αἱ κρίσεις αἱ ὅποια ἐκφράζουσιν αἰτιώδη συνάφειαν καὶ συνδέουσι πρὸς ἄλληλα γεγονότα. Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Hume παρεδέχθη ὁ Kant· ὁ Hume ὁμῶς συνέδεε μετὰ τῆς ἐπιγνώ-

σεως ταύτης τοῦ συνθετικοῦ χαρακτήρος τῶν περὶ τῶν γεγονότων κρίσεων ἡμῶν τὴν γνώμην ὅτι αἱ κρίσεις αὗται στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, εἶναι δὴλα δὴ *συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν ὑστέρων* (a posteriori) κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Kant· ὁ Kant ἔκλινε πρὸς σιγαμὴν πρὸς τὴν γνώμην ταύτην, ἐπανελθὼν ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ ὀρθολογιστικὴν πεποίθησιν δὲν ἤθελε νὰ δεχθῆ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Hume, ἔνεκα τῶν συνεπειῶν τὰς ὁποίας ἐνέκλειε καὶ αἱ ὁποῖαι ἐφαίνοντο εἰς αὐτὸν ἀπαράδεκτοι. Διότι τὸ ἰδεῶδες τοῦ ὀρθολογισμοῦ—γνώσιν δὴλα δὴ ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἀνεξάρτητον τῆς ἐμπειρίας—ἰδιοποιεῖται καὶ ὁ κριτικισμὸς τοῦ Καντίου. Ἐπιστημονικὴν γνώσιν ἐν τῇ ἀληθείᾳ καὶ αὐστηρᾷ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, δὴλα δὴ ἀπόλυτον καὶ γενικὸν κῦρος ἔχουσιν καὶ (λογικῶς) ἀναγκαίαν γνώσιν, ἔχομεν τότε μόνον ὅταν ἡ γνώσις ἡμῶν εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας· καὶ ἀντιστρόφως : ὅταν εἰς μίαν γνώσιν ὑπάρχη γενικὸν κῦρος καὶ ἀναγκαιότης, δὲν δύναται αὕτη νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' εἶναι ἀνεξάρτητος αὐτῆς a priori. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας στηριζομένη ἐκ τῶν ὑστέρων γνώσις δὲν σημαίνει αὐστηρὰν ἐπιστημονικὴν γνώσιν, διότι ἡ ἐμπειρία δὲν δύναται νὰ παράσχῃ ἀπολύτως ἀναγκαιῆς καὶ γενικὸν κῦρος ἐχούσας προτάσεις. Ἐὰν λοιπὸν αἱ περὶ γεγονότων κρίσεις, αἱ δικαίως ὑπὸ τοῦ Hume ἀναγνωρισθεῖσαι ὡς συνθετικαὶ κρίσεις (κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Kant), στηρίζονται κατὰ τὸν δισχυρισμὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, εἶναι δὴλα δὴ συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν ὑστέρων, παύει τότε πλέον ἢ φυσικὴ νὰ εἶναι ἀληθὴς καὶ γνησίᾳ ἐπιστήμη, αἱ προτάσεις αὐτῆς ἀποβάλλουσι τὸ γενικὸν κῦρος καὶ μεταβάλλονται εἰς πιθανὰς ἐκδοχάς. Τοῦτο ὅμως ἐφάνη εἰς τὸν ὀρθολογιστὴν Kant ἀδύνατος σκέψις.

Ἡ ἀντίθεσις αὐτοῦ κατὰ τῆς ιδέας ταύτης τοῦ Hume ἐνισχύθη ἐν αὐτῷ καὶ διὰ τῆς ἀνακαλύψεώς του *ὅτι αἱ μα-*

θηματικά κρίσεις, τὰς ὁποίας ὁ Hume εἶχε παραδεχθῆ ὡς ἐκ τῶν προτέρων κρίσεις, συγχρόνως ὅμως εἶχεν ἀντιληφθῆ αὐτὰς ὡς ἀναλυτικάς, ὅτι αἱ κρίσεις αὗται εἶναι συνθετικά, ὅτι δὲν δύναται τις ἐκ τῆς ἐννοίας 7 + 5 νὰ παραγάγῃ τὸ κατηγορούμενον 12, ὅτι δὲν δύναται τις δι' ἀπλῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τῆς εὐθείας γραμμῆς ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι αὕτη εἶναι ἢ μικροτέρα μεταξὺ δύο σημείων. Ἐὰν ὁ δισχυρισμὸς τοῦ Hume ὅτι πᾶσαι αἱ συνθετικαὶ κρίσεις εἶναι καὶ κρίσεις ἐκ τῶν ὑστέρων ἦτο ἀληθὴς, θὰ ἔπαυε πλέον ἡ μαθηματικὴ νὰ εἶναι ἀσθηρὰ ἐπιστήμη, θὰ ἦτο μόνον ἐμπειρικὴ γνῶσις, ἔχουσα μόνον κατὰ προσέγγισιν καὶ οὐχὶ γενικὸν κῶρος. Ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ οὕτως ἦτο πάντοτε φανερόν διὰ τὸν Kant· δύσκολον μόνον—πολὺ δύσκολον—ἀπέβη εἰς αὐτὸν νὰ παράσχῃ τὴν ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Hume δὲν ἔχει δίκαιον καὶ ὅτι ἡ μαθηματικὴ καὶ ἡ φυσικὴ στηρίζονται πρᾶγματι ἐπὶ ἐκ τῶν προτέρων βιάσεων. Δέκα πέντε περίπου ἔτη ἐπιπόνου σκέψεως κατηνάλωσεν ὁ Kant ἵνα θέσῃ καὶ στερεώσῃ καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς τὸ θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύνατο νὰ στηρίζεται ἀσφαλῶς ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ὡς ἀπολύτως καὶ γενικῶς ἔγκυρος. Τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῆς μακροχρονίου αὐτοῦ σκέψεως κατέγραψεν εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου.

Τὸ ζήτημα εἶναι προφανές· ἐὰν ὁ δισχυρισμὸς τοῦ Hume ὅτι πᾶσαι αἱ ἐκ τῶν προτέρων κρίσεις εἶναι ἀναλυτικά, πᾶσαι ὅμως αἱ συνθετικαὶ κρίσεις εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων, εἶναι ὀρθός, ἐπειδὴ ὁ συνθετικὸς χαρακτήρ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσικῶν προτάσεων εἶναι ἀδιαφιλονείκητος, ἀποβάλλουσι πλέον ἢ μαθηματικὴ καὶ ἡ φυσικὴ τὴν ἀξίαν καὶ σημασίαν αὐτῶν ὡς ἀσθηρῶν ἐπιστημῶν. Ἐὰν πρέπη νὰ σωθῆ ὁ ἐπιστημονικὸς χαρακτήρ τῶν ἐπιστημῶν τούτων, δύναται τοῦτο νὰ συμβῆ μόνον ἐὰν δευχθῆ ἐναντίον τοῦ Hume ὅτι ὑπάρχουσι συνθε-

τικαὲ προτάσεις αἱ ὅποῖαι εἶναι καὲ ἐκ τῶν προτέρων συγχρόνως, ὁῦλα δὴ συνθετικαὲ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων (synthetische Urteile a priori). Αὕτη εἶναι ἡ πραγματικῶς νέα ὁδὸς τὴν ὁποίαν χαράσσει ὁ Kant. Αἱ συνθετικαὲ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων ἀποτελοῦσι τὸ νέον τὸ ὁποῖον εἰσάγεται ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἐν ᾧ μέχρι τοῦδε ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ συνθετικῶν - ἐμπειρικῶν καὶ ἀναλυτικῶν - λογικῶν κρίσεων. Περὶ τὰς συνθετικὰς ταύτας κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων στρέφεται ἅπασα ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου· αὗται ἀποτελοῦσι τὸ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ νέου ὀρθολογισμοῦ, διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ Kant ἀντικατέστησε τὸν ἀρχαιότερον. Ὁ νέος οὗτος ὀρθολογισμὸς τοῦ Kant δισχυρίζεται τὸ ἐξῆς: ὑπάρχουσιν ἐκ τῶν προτέρων (a priori) καὶ ἀνεξάρτητοι τῆς ἐμπειρίας γνώσεις, αἱ ὅποια ὁμως δὲν στηρίζονται εἰς τὴν σύνδεσιν τῶν παραστάσεων κατὰ τὸν λογικὸν νόμον τῆς ταυτότητος. Διότι εἰς τὰς ἀναλυτικὰς κρίσεις, αἱ ὅποια εἶναι βεβαίως ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἔχουσι γενικὸν καὶ ἀπόλυτον κύρος, δὲν ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν ὁ Kant· δὲν εὐρύνουσιν αὐτὰ τὰς γνώσεις ἡμῶν, ἀλλὰ διασαφηνίζουσι μόνον τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἤδη περὶ τοῦ πράγματος. Μόνον αἱ συνθετικαὲ κρίσεις περιέχουσι πραγματικὴν εὐρύνσιν τῆς γνώσεως ἡμῶν. Ἡ εὐρύνσις δ' αὕτη ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς γιγνωσκούσης ἡμῶν συνειδήσεως — ὀρθοῦ λόγου, ὅπως θὰ ἔλεγον οἱ ἀρχαιότεροι ὀρθολογισταὶ — καὶ ἀνεξαρτητῶς ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας εἰς τὰς συνθετικὰς κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων.

Ἐὰν λοιπὸν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχωσι συνθετικαὲ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων, πρέπει ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ὑπάρχωσιν ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖα, εἰς τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τῆς (γιγνωσκούσης) συνειδήσεως ἡμῶν—εἰς τὴν φύσιν αὐτῆς, ἣς εἵπωμεν γενικώτερον—τὴν

αίτιαν αὐτῶν ἔχοντα, διὰ τῶν ὁποίων καθίστανται δυναταὶ συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων. Εἰς τὰς ἀναλυτικὰς κρίσεις γίνεται ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων διὰ τοῦ λογικοῦ ἀξιώματος τῆς ταυτότητος· εἰς τὰς συνθετικὰς κρίσεις ἐκ τῶν ὑστέρων διὰ τῆς ἐμπειρίας· εἰς τὰς συνθετικὰς κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων εἶναι ἀναγκαῖα ἰδιάζοντα καὶ ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν ἔχοντα τὴν αἰτίαν τῶν συνδεδεικμένων στοιχείων πρὸς παραγωγήν τῆς συνδέσεως (ἢ συνθέσεως) τὴν ὁποίαν παριστᾷ ἡ κρίσις. Ἐὰν ἐπιτύχωμεν νὰ ἐπιδείξωμεν τὰ στοιχεῖα ταῦτα καὶ ν' ἀποδείξωμεν αὐτὰ ὡς ἐκ τῶν προτέρων καὶ ὡς ἀνεξάρτητα τῆς ἐμπειρίας, δίδεται τότε ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖον ὁ Kant εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου χαρακτηρίζει ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν πρόβλημα τῆς νοήσεως, τὸ ἐρώτημα δὴλα δὴ πῶς εἶναι δυνατὰ συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων. Οὕτω δὲ αἱ κρίσεις τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ συνθετικαὶ εἶναι καὶ ἐκ τῶν προτέρων συγχρόνως καὶ ἔχουσι συνεπῶς γενικὸν καὶ ἀπόλυτον κύρος καὶ ἀναγκαιότητα. Ἡ μαθηματικὴ κατὰ ταῦτα καὶ ἡ φυσιογνωσία ἀποβαίνουσι πλέον ἐπιστῆμαι κατὰ τὴν αὐστηρὰν καὶ ἀληθῆ τῆς λέξεως σημασίαν. Τὸ ζήτημα λοιπὸν ἂν εἶναι δυνατὰ συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων, ζήτημα γεννηθὲν καὶ ἀπορρεῦσαν ἐκ τῶν ὀρθολογιστικῶν προϋποθέσεων καὶ διαθέσεων τοῦ Kant, εἶναι τὸ ἐν ἐκ τῶν προβλημάτων μὲν τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται ἡ κριτικὴ τοῦ Kant φιλοσοφία· παραλλήλως ὅμως πρὸς αὐτὸ τίθεται καὶ τὸ ἄλλο, ἐκ τῶν σκεπτικιστικῶν ἢ μᾶλλον ἀντιδογματικῶν προϋποθέσεων καὶ πεποιθήσεων τοῦ Kant γεννηθὲν καὶ ἀπορρεῦσαν ζήτημα, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται ἤδη εἰς τὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι δυνατὰ συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων. Αἱ διὰ τῆς βοηθείας δὴλα δὴ τῶν ἐκ προτέρων συνδεδεικμένων στοιχείων τῆς συνειδήσεως ἡμῶν κατορθούμεναι συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ

τῶν προτέρων δὲν πρέπει νὰ εἶναι μόνον ὑποκειμενικά καὶ ἀπὸ ὑποκειμενικῆς—ἀνθρώπινης δῆλα δὴ—ἀπόψεως ἀναγκασταί, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχωσι καὶ ἀντικειμενικὸν κῦρος, ν' ἀναφέρονται δῆλα δὴ εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ νὰ ἰσχύωσιν ὡς πρὸς αὐτά. Τὸ ἀντικειμενικὸν τοῦτο κῦρος εἶχε διακηρύξει ὁ δογματισμὸς, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς κατ' αὐτὸν αὐτονοήτου συμφωνίας ἢ ἁρμονίας μεταξὺ τῆς νοήσεως καὶ τῆς πραγματικότητος. Ὁ Кант εὐρίσκει τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἀναπόδεικτον⁽¹⁾. Δὲν δύναται ἡ γνώμη αὕτη ν' ἀναρρέσῃ τὰς ἀντιρροήσεις τοῦ σκεπτικισμοῦ, ὁ ὁποῖος διαμφισβητεῖ τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς. Ἐὰν θέλῃ τις ἀπολύτως καὶ τελειοτικῶς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ κῦρος τῆς γνώσεως ἡμῶν διὰ τὰ ἀντικείμενα κατὰ πάσης ἀμφιβολίας, δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο τότε μόνον ἐὰν ἀποδείξῃ ὅτι αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀντικείμενα παράγονται τὸ πρῶτον δι' ἡμᾶς—γίνονται ὁῦτα δὴ ἀντιληπτά εἰς ἡμᾶς—τοῦλάχιστον κατὰ τὴν μορφήν αὐτῶν—διὰ τῶν εἰς ἡμᾶς ἀνηκόντων ἐκ τῶν προτέρων γνωστικῶν στοιχείων, κανονίζονται κατ' αὐτὰ καὶ προσδιορίζονται δι' αὐτῶν. Μόνον ἐὰν τοῦτο συμβαίῃ, ἐὰν ὁῦτα ὅτι εἰ ἐκ τῶν προτέρων ὄρθαι τῆς ἐμπειρικῆς ἡμῶν γνώσεως εἶναι συγχρόνως καὶ οἱ ὄρθαι αὐτῶν τούτων τῶν ἀντικειμένων τῆς

(1) Διὰ τῶν συνθετικῶν κρίσεων ἐκ τῶν προτέρων, αἱ ὁποῖαι καθίστανται δυναταί—παράγονται—διὰ τῶν εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ὑπάρχοντων ἐκ τῶν προτέρων γνωστικῶν στοιχείων (ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τῶν ἐποπτεῶν τοῦ χώρου, χρόνου καὶ τῶν κατηγοριῶν τῆς νοήσεως) ἀποκτῶμεν γνώσιν ἔχουσαν γενικὸν καὶ ἀπόλυτον κῦρος καὶ ἀναγκαιότητα, ὅσον ἀφορᾷ τὰ φαινόμενα ὅμως μόνον, ὅσον ἀφορᾷ δῆλα δὴ τὰ πράγματα ὅπως ταῦτα ἐμφανίζονται εἰς ἡμᾶς ἠλλοιωμένα διὰ τῶν ἐκ τῶν προτέρων γνωστικῶν στοιχείων, δι' ὧν εἰσέρχονται εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν καὶ γίνονται εἰς ἡμᾶς ἀντιληπτά, οὐχὶ δὲ ὅσον ἀφορᾷ τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά. Σ. Μ.

ἐμπειρίας, μόνον τότε εἶναι αὐτονόητον καὶ ἀναγκαῖον ὅτι τὰ πράγματα ἔχουσι τῷ ὄντι τοιουτοτρόπως ὅπως ἡμεῖς παριστάνομεν καὶ νοοῦμεν αὐτὰ καὶ συνεπῶς αἱ συνθετικαὶ κρίσεις a priori, διὰ τῶν ὁποίων παριστάνομεν καὶ νοοῦμεν τὰ πράγματα, ἔχουσιν ἀντικειμενικὸν κῦρος. Τὴν ἀπόδειξιν ταύτην προσπαθεῖ ὁ Kant νὰ προσαγάγη, αὕτη δ' ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα ἐκείνου, τὸ ὅποιον ὁ Kant καλεῖ «*ὑπερβατικὴν* ⁽¹⁾ *παραγωγὴν*» (transzendente Deduktion) ἢ ἀπόδειξις αὕτη ἀποτελεῖ ἐν γένει τὴν δυσκολωτάτην καὶ πολυπλοκοτάτην ἔρευναν τῆς ὅλης κριτικῆς.

Ἐξακριβοῦμεν τοιουτοτρόπως γενικῶς τὸ θετικὸν ἔργον τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, ἐφ' ὅσον τοῦτο σημαίνει τὴν θεμελίωσιν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Τὸ ἔργον τοῦτο ἔγκειται εἰς τὴν ἀπόδειξιν ὅτι εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν *περιέχονται* ἐκ τῶν προτέρων γνωστικὰ στοιχεῖα, ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦσι τὴν προϋπόθεσιν τῆς δυνατότητος συνθετικῶν κρίσεων ἐκ τῶν προτέρων καὶ ὅτι αἱ διὰ τῆς βοηθείας τῶν στοιχείων τούτων σχηματισθεῖσαι συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων *ἰσχύουσι δι' ἀντικείμενα*,

(1) Ὑπερβατικὴν—transzendente—ἐκ τοῦ ῥήματος transscendo ἢτοι ὑπερβαίνω—καλεῖ ὁ Kant τὴν φιλοσοφίαν ἢ τὴν γνῶσιν ἢ ὅποια ἀσχολεῖται οὐχὶ μὲ τὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ μὲ τὴν γνῶσιν περὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ τὴν δυνατότητα καὶ τὰ ὅρια αὐτῆς. Λέγεται λοιπὸν ὑπερβατικὴ ἢ φιλοσοφία αὕτη ὡς ὑπερβαίνουσα τὰ ἀντικείμενα καὶ ἐξετάζουσα τὴν γένεσιν, τὴν δυνατότητα καὶ τὰ ὅρια τῆς γνώσεως περὶ τῶν ἀντικειμένων διὰ τῶν εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ὑπαρχόντων «ἐκ τῶν προτέρων» γνωστικῶν στοιχείων. Ἀντίθετος πρὸς τὴν ὑπερβατικὴν φιλοσοφίαν (transzendente Philosophie) ἢ γνῶσιν εἶναι ἢ φιλοσοφία ἢ γνῶσις περὶ τοῦ υπεραίσθητου, τοῦ ὑπερβαίνοντος τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν αἴσθησιν (ἐκτὸς τῆς αἰσθήσεως καίμένου) — ἢ υπεραίσθητὴ ἢ ὑπερβατὴ φιλοσοφία (transzendente Philosophie), ἐὰν ἐδυνάμεθα νὰ καλέσωμεν αὐτὴν οὕτω. Σ. Μ.

διότι, παραγόμενα ταῦτα κατὰ τὴν μορφήν αὐτῶν διὰ τῶν ἐκ τῶν προτέρων γνωστικῶν στοιχείων τῆς συνειδήσεως, προσδιορίζονται δι' αὐτῶν.

Ἐπειδὴ ὁ Kant ἀναγνωρίζει δύο θεμελιώδεις δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως—τὴν ὑλικὴν αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν—(τὰς ὁποίας δὲν ὑποτάσσει ὡς ὁ Leibniz τὴν μίαν εἰς τὴν ἄλλην, ἀλλὰ τάσσει παραλλήλως) διὰ τοῦτο τὸ ἄνω μνημονευθὲν ἔργον τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας θὰ περιορισθῇ εἰς τὰ ἑξῆς σημεῖα : 1) θὰ ζητηθῶσι τὰ ἐν τῇ ὑλικῇ αἰσθήσει ὑπάρχοντα ἐκ τῶν προτέρων συνδετικὰ στοιχεῖα καὶ θ' ἀποδειχθῶσιν ὡς ὄντα ἐκ τῶν προτέρων· 2) μετὰ ταῦτα θὰ γίνῃ ἡ αὐτὴ ἐνέργεια καὶ διὰ τὴν νόησιν. Μὲ τὸ πρῶτον θέμα ἀσχολεῖται τὸ πρῶτον μέρος τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου «ἡ ὑπερβατικὴ αἰσθητικὴ» (1)· περὶ τοῦ δευτέρου θέματος πραγματεύεται «ἡ ὑπερβατικὴ λογικὴ», ἰδίᾳ τὸ πρῶτον αὐτῆς μέρος, ἡ ὑπερβατικὴ ἀναλυτικὴ, ἐν ᾧ τὸ δεύτερον αὐτῆς μέρος, ἡ ὑπερβατικὴ διαλεκτικὴ, πραγματεύεται *περὶ τοῦ (διακριτέου ἀπὸ τῆς νοήσεως) ὀρθοῦ λόγου καὶ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ* καὶ ἀποδεικνύει τὸ ἀδύνατον ἵνα τῇ βοήθειᾳ τῶν ἰδεῶν τούτων σχηματίσωμεν ἀντικειμενικὸν κῦρος ἔχουσας συνθετικὰς κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων, νὰ γνωρίσωμεν δῆλα δὴ τὸ «πρᾶγμα καθ' ἑαυτό». Ἡ ὑπερβατικὴ αἰσθητικὴ καὶ ἡ ὑπερβατικὴ λογικὴ ἀποτελοῦσιν ἀμφοτέραι τὴν «ὑπερβατικὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν» (transzendentale Elementarlehre), εἰς τὴν ὁποίαν ἴσταται παραλλήλως ὡς δεύτερον οὐσιῶδες μέρος ἡ ὑπερβατικὴ περὶ τῆς μεθόδου διδασκαλία (transzendentale Methodenlehre), γενικαί

(1) Ἡ λέξις «αἰσθητικὴ» εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρατου, ἀλλὰ σημαίνει μόνον τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς ὑλικῆς αἰσθήσεως. Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Kant, ἡ διδασκαλία δῆλα δὴ αὐτοῦ περὶ τοῦ ὄρατου, περιέχεται εἰς τὴν Κριτικὴν τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως.

δῆλα δὴ παρατηρήσεις περὶ μεθοδικῶν ζητημάτων τῆς φιλοσοφίας ἐν γένει (1).

1) *Εἰς τὴν ὑπερβατικὴν αἰσθητικὴν ἀποδεικνύει ὁ Kant τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον (Raum und Zeit) ὡς καθαρὰς μορφὰς τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων διενεργουμένης ἐποπτείας καὶ τοιουτοτρόπως ὡς ἐκ τῶν προτέρων γνωστικὰ στοιχεῖα, ἐνυπάρχοντα εἰς τὴν ὕλικὴν ἡμῶν αἴσθησιν.* Αἱ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς προτεραιότητος περὶ σα-

(1) Ὡστε ἔχομεν: Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου. Α' μέρος: Ὑπερβατικὴ στοιχειώδης (περὶ τῶν στοιχείων) διδασκαλία. Ὑποδιαίρεσις τοῦ πρώτου μέρους 1) Ὑπερβατικὴ αἰσθητικὴ. 2) Ὑπερβατικὴ λογικὴ. Ὑποδιαίρεσις τῆς Ὑπερβατικῆς: λογικῆς α') Ὑπερβατικὴ ἀναλυτικὴ. β') Ὑπερβατικὴ διαλεκτικὴ. Β' μέρος: Ὑπερβατικὴ περὶ τῆς μεθόδου διδασκαλία. Ὁ ὅρος «λόγος» (Verknüpfung σημαίνει παρὰ Kant 1) τὴν ὅλην θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν γνῶσιν (θεωρητικὴ γνῶσις εἶναι ἡ γινώσκουσα «τὰ φαινόμενα» διὰ τῶν ἐκ τῶν προτέρων γνωστικῶν στοιχείων· πρακτικὴ γνῶσις εἶναι ἡ γινώσκουσα τὸ πρακτέον). 2) τὴν θεωρητικὴν γνωστικὴν δύναμιν ἐν γένει (περιλαμβάνουσαν τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν)· 3) τὴν νόησιν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν αἴσθησιν (λόγον ἐν στενωτέρῳ ἔννοιᾳ τ. ἔ. νοῦν) καὶ 4) τὸν λόγον ἐν στενωτάτῃ ἔννοιᾳ ὡς τὴν δύναμιν τῶν ἰδεῶν ἀλέξαντι τοῦ νοῦ, τῆς δυνάμεως τῶν ἐννοιῶν (Λόγος, ἰδέαι Νοῦς, ἔννοιαι). Διὰ τῶν ἐννοιῶν τοῦ νοῦ — κατηγοριῶν τῆς νοήσεως (τ. ἔ. ἐκ τῶν προτέρων γνωστικῶν στοιχείων) γινώσκομεν «τὰ φαινόμενα», διὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ λόγου (ἐν στενωτάτῃ ἔννοιᾳ) προσπαθοῦμεν, ἀλλὰ δὲν θὰ δυνηθῶμεν, νὰ γνωρίσωμεν «τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό». Αἱ ποικίλαι αὗται σημασίαι τῆς λέξεως λόγος θὰ καταστῶσι καταληπταὶ εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐκ τῆς συνεχίσεως τῆς ἐκθέσεως τοῦ συστήματος τοῦ Kant. Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ (τὰ ἐκ τῶν προτέρων γνωστικὰ στοιχεῖα ἐν ἑαυτῷ περιλαμβάνοντος) λόγου σημαίνει 1) ἔρευναν τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου (ἐν γενικῇ ἔννοιᾳ, τ. ἔ. περιλαμβάνοντος αἴσθησιν καὶ νόησιν) γενικῶς ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐκ τῶν προτέρων γνωστικὰ στοιχεῖα· 2) περιορισμὸν τοῦ λόγου, ἰδίᾳ κριτικὴν καὶ ἀπόκρουσιν τῶν ἀποπειρῶν τοῦ λόγου (ἐν στενωτάτῃ ἔννοιᾳ) νὰ γνωρίσῃ διὰ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ «τὸ καθ' ἑαυτό πρᾶγμα».

γόμενα ἀποδείξεις, ἔξαιρουμένου τοῦ γενικοῦ ὑπολογισμοῦ, ὅτι «ἐκεῖνο συμφώνως πρὸς τὸ ὅποιον μόνον κανονίζονται τὰ αἰσθήματα (ἢ μορφή δῆλα δὴ) δὲν δύναται νὰ εἶναι πάλιν αἴσθημα (ὑλη)», εἶναι αἱ ἐξῆς : Ὁ χώρος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐμπειρική τις ἔννοια, ληφθεῖσα δι' ἀφαιρέσεως τοῦ ἐκτὸς ἑμοῦ καὶ τοῦ ἐκτὸς ἀλλήλων καὶ τοῦ παραλλήλου τῶν αἰσθημάτων, διότι μόνον διὰ τῆς ἐποπτείας τοῦ χώρου δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν τὸ ἐκτὸς ἡμῶν ἢ τὸ ἐκτὸς ἀλλήλων ἢ τὸ παράλληλον τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐποπτεία λοιπὸν τοῦ χώρου εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς δυνατότητος τῶν ἐμπειριῶν, ἐξ ὧν ζητοῦσι νὰ τὴν παραγάγωσιν ἐμπειρικῶς. Καθίσταται δὲ τοῦτο κατάδηλον ἐκ τοῦ ἐξῆς, ὅτι πάντα δῆλα δὴ τὰ ἀντικείμενα δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν ὡς ἐκτὸς τοῦ χώρου ὄντα καὶ τότε παραμένει εἰς ἡμᾶς ὑπόλοιπος ὁ χώρος, δὲν δυνάμεθα ὅμως ἀντιστρόφως νὰ θεωρήσωμεν τὸν χώρον ὡς μὴ ὑπάρχοντα, ἵνα ὑπολειφθῶσι τὰ ἀντικείμενα. Ἄνευ χώρου οὐδὲν σῶμα· ὁ χώρος ὅμως εἶναι ἐποπτεία καὶ οὐχὶ ἔννοια. Ἐὰν ἐπὶ μέρους μέρη τοῦ χώρου εἶναι περιορισμοῖτοῦ ἐνός (ἀπείρου) χώρου καὶ προϋποθέτουσι πάντοτε αὐτόν, ἐν ᾧ εἰς τὰς ἐννοίας τὸ ἐπὶ μέρους προηγεῖται τῆς γενικῆς ἐννοίας. Ὁ χώρος περιέχει πάντα τὰ μέρη αὐτοῦ ἐν ἑαυτῷ, καὶ οὐχὶ ὑφ' ἑαυτὸν ὡς ἡ ἔννοια περιέχει ὑφ' ἑαυτὴν τὰς ἀνηκούσας εἰς αὐτὴν παραστάσεις.

Ἀνάλογοι εἶναι καὶ αἱ ἀποδείξεις διὰ τὴν προτεραιότητα τοῦ χρόνου. Ἡ χρονικὴ συνέχεια καὶ τὸ σύγχρονον δύναται μόνον διὰ τῆς ἐποπτείας τοῦ χρόνου νὰ γί-

---

Καθαρὸς λόγος καὶ πρακτικὸς λόγος δὲν ἀποτελοῦσιν ἀντίθεσιν τοιαύτην ἀντίθεσιν (μᾶλλον διαφοράν) ἀποτελοῦσιν οἱ ὅροι «θεωρητικὸς λόγος» καὶ «πρακτικὸς λόγος». Ἡ ἀντίθεσις λοιπὸν τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ καὶ τῆς κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου θὰ ἐξεφράζετο καταλλήλως ἐάνε λέγομεν «κριτικὴ τοῦ καθαροῦ θεωρητικοῦ λόγου» καὶ «κριτικὴ τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου».

νη ἀντιληπτόν. Δύναται μὲν τις νὰ ἐννοήσῃ τὰ γεγονότα ὡς ἐκτὸς τοῦ χρόνου ὄντα, οὐχὶ ὅμως ἀντιστρόφως νὰ νοήσῃ τὸν χρόνον ὡς μὴ ὑπάρχοντα, ἵνα ὑπολειφθῶσι τὰ γεγονότα. Τὰ πεπερασμένα χρονικὰ διαστήματα εἶναι περιορισμοὶ τοῦ ἑνός (ἀπείρου) χρόνου, ὅστις πάσας τὰς στιγμὰς αὐτοῦ περιέχει ἐν ἑαυτῷ. Ἐκτὸς τούτου ἐπωφελεῖται ὁ Kant τοῦ—προϋποτιθεμένου—γενικοῦ κύρους τῶν μαθηματικῶν ἀληθειῶν, ἵνα συμπεράνῃ ἐντεῦθεν τὴν προτεραιότητα τῶν ἐποπτικῶν μορφῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ὡς τῆς ἀναγκαίας προϋποθέσεως τοῦ γενικοῦ ἐκείνου κύρους. Ἐὰν ὁ χώρος καὶ ὁ χρόνος ἦσαν ἐμπειρικῆς προελεύσεως, θὰ ἦσαν καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν στηριζόμενα γεωμετρικὰ ἀξιώματα καὶ τὰ ἀξιώματα τῆς γενικῆς περὶ κινήσεως διδασκαλίας (εἰς τὰ «Προλεγόμενα» : τῆς ἀριθμητικῆς), ἐπειδὴ πάντα ταῦτα εἶναι συνθετικά, θὰ ἦσαν, λέγομεν, ἐμπειρικαὶ προτάσεις καὶ δὲν θὰ εἶχον γενικὸν κύρος. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ προτάσεις αὗται ἔχουσι γενικὸν κύρος, ὀφείλουσιν ὁ χώρος καὶ ὁ χρόνος νὰ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ἐποπτεῖαι, ἔχουσαι τὴν αἰτίαν αὐτῶν εἰς τὴν γενικὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν. Τῇ βοηθείᾳ τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἐποπτειῶν τοῦ χώρου (*τῆς μορφῆς* τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως) καὶ τοῦ χρόνου (*τῆς μορφῆς* τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως· ἐφ' ὅσον ὅμως πάντα τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα εἶναι περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως, διότι εἶναι *πρῶτον* περιεχόμενα τῆς αἰσθήσεως, ὁ χρόνος εἶναι οὐ μόνον τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως μορφή ἀλλὰ καὶ τῶν φαινομένων τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως), τῇ βοηθείᾳ λοιπὸν τούτων εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ παραγάγωμεν συνθετικὰς μαθηματικὰς κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων, νὰ γνωρίσωμεν δῆλα δὴ ὡς ἀφ' ἑαυτῆς φανερὰν τὴν ἀλήθειαν ὅτι ἡ εὐθεῖα γραμμὴ εἶναι ἀναγκαίως ἢ μικροτέρα πάσης ἄλλης μεταξὺ δύο σημείων, ὅτι $7 + 5 = 12$ κλπ. Καὶ τοιοῦτοτρόπως

ἐλύθη τὸ ζήτημα ἂν εἶναι δυνατὴ καθαρὰ μαθηματικὴ ἢ πῶς εἶναι δυνατὴ ἢ μαθηματικὴ οὐστηρὰ ἐπιστήμη. Ὅτι δ' αἱ κρίσεις αὗται καὶ ἀντικειμενικῶς εἶναι ἔγκυροι—ὅτι δῆλα δὴ δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν μαθηματικὴν καὶ εἰς τὰ ἀντικείμενα—ἔπεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αὐτὰ ταῦτα ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας (κατὰ τὴν μορφήν των· ἢ ὕλη, ἢ αἰσθητικὴ ποιότης τῶν αἰσθημάτων *δίδεται* εἰς ἡμᾶς καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων) εἶναι δυνατὰ μόνον διὰ τῆς ἐποπτείας τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Πᾶν τὸ στερούμενον τῆς μορφῆς τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν ὑφ' ἡμῶν, δὲν δύναται νὰ γίνῃ δι' ἡμᾶς ἀντικείμενον τῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἐμπειρία ἡμῶν προσδιορίζεται πάντοτε διὰ τοῦ ἰδιάζοντος εἰς ἡμᾶς τρόπου τῆς ἀντιλήψεως, ὅστις προέρχεται ἐκ τῶν ἐν ἡμῖν ἐνυπαρχουσῶν ἐποπτειῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ὅτι λοιπὸν πρόκειται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς ἐμπειρίας ἡμῶν πρέπει νὰ εἰσέλθῃ ἔχον τὸν μορφήν ταύτην τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, πρέπει νὰ ἐνδυθῇ ὑφ' ἡμῶν διὰ τοῦ ἐνδύματος τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἄφ' οὗ λοιπὸν τὰ πράγματα γίνονται διὰ τούτου ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας ἡμῶν, διὰ τοῦ ὅτι δῆλα δὴ ἀπονέμομεν εἰς αὐτὰ τὴν εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀντιλήψεως ἡμῶν ἰδιάζουσαν μορφήν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, ἔπεται ὅτι ἢ ἐκ τῶν προτέρων ὑφ' ἡμῶν γινωσκόμενη κανονικότης τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ἰσχύει καὶ διὰ πάντα ἐν γένει ἀντικείμενα μιᾶς δυνατῆς ἐμπειρίας. Δυνάμεθα νὰ εἴμεθα ἀπολύτως βέβαιοι ὅτι οὐδέποτε θὰ εὔρωμεν ἀντικείμενον δι' ὃ δὲν θὰ ἰσχύωσιν οἱ νόμοι τῆς γεωμετρίας καὶ τῆς ἀριθμητικῆς. Αἱ μαθηματικαὶ κρίσεις ἔχουσιν ἀντικειμενικὸν κῦρος, δύναται νὰ γίνῃ χρῆσις αὐτῶν εἰς ἀντικείμενα. Δυνάμεθα ὁμῶς καὶ ἐν ἄλλο συμπέρασμα ἀκόμη νὰ ἐξαγάγωμεν: Ἐὰν τὰ πράγματα γίνωνται δι' ἡμᾶς ἀντικείμενα διὰ τούτου μόνον, διὰ τοῦ ὅτι δῆλα δὴ προσαρμόζονται πρὸς τὰς ἰδιαζούσας εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν μορφάς

τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου—ἐὰν ἡμεῖς καθιστῶμεν αὐτὰ ἀντικείμενα διὰ τοῦ ὅτι παρέχομεν εἰς αὐτὰ τὴν μορφήν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου—,τότε τὰντικείμενα ταῦτα—τοῦλάχιστον κατὰ τὴν μορφήν των· οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ δημιουργήματα τῆς ὑποκειμενικῆς ἡμῶν συνειδήσεως, **φαινόμενα** δῆλα δὴ (Erscheinungen). Ἡ αὐτὴ ἀπόδειξις ἢ ὁποῖα ὑποτάσσει τὰντικείμενα τῆς ἐμπειρίας εἰς τοὺς νόμους τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν γνωστικῶν αὐτῆς μορφῶν καθιστᾷ αὐτὰ συγχρόνως ἀπλᾶ φαινόμενα. Ἐπειδὴ τὰντικείμενα τῆς ἐμπειρίας εἶναι **μόνον φαινόμενα**, παραστάσεις τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ἰσχύουσι δι' αὐτὰ οἱ νόμοι τοὺς ὁποίους ἢ συνείδησις ἡμῶν ἀντλεῖ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῆς φύσεως. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν τὰντικείμενα τῆς ἐμπειρίας προσδιορίζονται διὰ τῶν νόμων τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, εἶναι ἀπλᾶ φαινόμενα. Δυνάμεθα λοιπὸν διὰ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐπ' αὐτῶν στηριζομένης μαθηματικῆς νὰ γνωρίζωμεν ἐκ τῶν προτέρων τὰ φαινόμενα συμφώνως πρὸς τὰς γενικὰς ιδιότητες αὐτῶν, τὰς στηριζομένας ἐπὶ τῶν μνημονευθεισῶν ἐποπτικῶν μορφῶν. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ γνωρίσωμεν πῶς ἔχουσι τὰ πράγματα πρὶν ἢ λάβωσι τὰς εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἰδιαζούσας καὶ ἀναγκαίας μορφὰς τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. **Δὲν γνωρίζομεν δι' αὐτῶν τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά.** Δυνάμεθα νὰ διμλῶμεν μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἑνὸς ἀνθρώπου περὶ χώρου καὶ χρόνου καὶ περὶ πραγμάτων εὑρισκομένων ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ. Χῶρος καὶ χρόνος εἶναι ὑποκειμενικοὶ τρόποι ἀντιλήψεως τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως. Εἰς τὴν συνείδησιν πεπεροικισμένην διὰ τῶν ἐποπτειῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου παρίσταται ὁ κόσμος ὡς ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ ὢν. Ἐὰν καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ κόσμος, ἀνεξαρτήτως τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, εἶναι ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, τοῦτο εἶναι τοῦλάχιστον ἀμφίβολον. Διὰ τὸν Kant προκύπτει, ἐκ τῶν ἀντιφάσεων εἰς τὰς ὁποίας πε-

ριπίπτει τις δεχόμενος τὸν κόσμον ὡς ὄντα ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, ἢ βεβαιότης ὅτι ὁ κόσμος καθ' ἑαυτὸν δὲν εἶναι ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ. Εἰς τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον ἀνήκει κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Kant ἐμπειρική πραγματικότητα ἀλλὰ καὶ ὑπερβατικὴ ἰδανικότης.

Τοιοιουτρόπως ἀποβαίνει πλέον σύμπας ὁ διὰ τῶν αἰσθήσεων γινόμενος ἀντιληπτὸς κόσμος ἀπλοῦν φαινόμενον, ἢ δὲ γνώσις περιορίζεται—κατ' ἀρχὰς ἢ ἐκ τῶν αἰσθήσεων προερχομένη—εἰς μόνον τὸν φαινομενικὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει ἀπεριόριστον κῦρος. Οὐ μόνον δὲ ὁ ἔξωτερικὸς ἢ σωματικὸς κόσμος καταπίπτει τοιοιουτρόπως εἰς ἀπλοῦν φαινόμενον, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος—τὸ πνευματικὸν ἡμῶν εἶναι—, ὡς ἔγχρονον, εἶναι καὶ αὐτὸ φαινόμενον. Δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν τῇ αὐτοσυνειδήσει ὡς πράγματι εἶμιθα, ὡς «ἐγὼ καθ' ἑαυτό», ἀλλὰ μόνον τοιοιουτρόπως ὡς φαινόμεθα εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν καὶ ἔγχρονον ἡμῶν συνείδησιν, ὡς ἐμπειρικόν—ἔγχρονον—ἐγώ. Τὸ «καθ' ἑαυτὸ ἐγώ» εἶναι ἄνευ χρόνου, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ.

Τὰ δύο ταῦτα σημεῖα—ἡ ἔξασφάλις τοῦ κύρους τῆς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως διὰ τὰντικείμενα πίσεως δυνατῆς ἐμπειρίας καὶ ἡ παραίτησις ἀπὸ τῆς ἀξιώσεως νὰ γνωρίζωμεν τὰ καθ' ἑαυτὰ πράγματα—συνέχονται στενότερα μετ' ἀλλήλων. Τὸ ἐν προσδιορίζει τὸ ἄλλο καὶ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ αὐτοῦ. Ὁ φαινομεναλισμὸς καὶ ὑποκειμενισμὸς τοῦ Kant εἶναι ἢ ἀντίστροφος ὄψις τοῦ προτεραισμοῦ (A Priorismus) καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ αὐτοῦ.

2) Ἡ ὑπερβατικὴ λογικὴ ἐπιχειρεῖ εἰς τὸ πρῶτον αὐτῆς μέρος, τὴν ὑπερβατικὴν ἀναλυτικὴν, νὰ ὀρίσῃ τὰ ἐν τῇ νοήσει περιεχόμενα (1) ἐκ τῶν προτέρων συνδεικὰ

1. Ἡ ὑπερβατικὴ αἰσθητικὴ ὥρισε τὰ ἐν τῇ αἰσθήσει περιε-

στοιχεῖα καὶ ν' ἀποδείξῃ αὐτὰ ὡς βάσεις ἀντικειμενικῶς ἐγκύρων συνθετικῶν κρίσεων ἐκ τῶν προτέρων τῆς φυσικῆς. Τὰ συνθετικὰ ταῦτα στοιχεῖα—καθαρὰς τῆς νοήσεως ἐννοίας ἢ κατηγορίας—παράγει ὁ Kant ἐκ τῶν διαφορῶν μορφῶν ἢ εἰδῶν τῶν κρίσεων. Εἰς ἕκαστον εἶδος τῆς κρίσεως ἢ σύνδεσις ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου γίνεται κατὰ τινὰ ὠρισμένην ἄποψιν, τὴν ὁποίαν δηλοῖ καὶ προσδιορίζει ἡ κατηγορία. Ὅσα λοιπὸν εἶδη κρίσεων διακρίνονται τόσαι κατηγορίαι θὰ ὑπάρχωσιν (12). Ὁ Kant διακρίνει:

Κατὰ τὴν ποσότητα

- Γενικῆς (πάντα τὰ Σ εἶναι Π)
- Μερικῆς (τινὰ Σ εἶναι Π)
- Ἀτομικῆς (τοῦτο τὸ Σ εἶναι Π)

Κατὰ τὴν σχέσηιν

- Κατηγορικῆς (Σ εἶναι Π)
- Ἐπιθετικῆς (ἐὰν Σ εἶναι Τ, τότε εἶναι Π).
- Διαζευκτικῆς (Σ εἶναι ἢ Π¹ ἢ Π²).

Κατὰ τὴν ποιότητα

- Καταφατικῆς (Σ εἶναι Π)
- Ἀποφατικῆς (Σ δὲν εἶναι Π).
- Περιοριστικῆς (Σ εἶναι ἐν οὐχὶ ἴσον τῷ Π).

Κατὰ τὸν τρόπον

- Προβληματικῆς (Σ ἴσως εἶναι Π).
- Ἀποφαντικῆς (Σ εἶναι Π).
- Ἀποδεικτικῆς (Σ εἶναι ἀναγκαιῶς Π).

Εἰς τὰς κρίσεις ταύτας ἀντιστοιχοῦσιν αἱ κατηγορίαι τῆς

Ποσότητος

- Ἐνότης (ἐν)
- Πολιότης
- Ὀλότης¹

Σχέσεως

- Ὀντότης
- Αἰτιότης
- Κοινότης (Ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ ἐνεργοῦντος καὶ πάσχοντος).

Ποιότητος

- Πραγματικότης
- Ἀρνησις
- Περιορισμός.

Τρόπου

- Δυνατότης
- Ἀναγκαιότης
- Πραγματικότης.

χόμενα ἐκ τῶν προτέρων συνθετικὰ στοιχεῖα (τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον). Σ. Μ.

1. Ἀναμένει τις τὴν ἀντίστροφον σειρὰν !

Ε.Υ.Δ. Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ἔχομεν κατὰ ταῦτα 12 κατηγορίας καὶ 4 αὐτῶν τάξεις: ποσότης, ποιότης, σχέσις, τρόπος. Εἰς ἐκάστην τῶν τεσσάρων τάξεων ἀνήκουσι τρεῖς κατηγορίαι. Ἡ προτεραιότης τῶν κατηγοριῶν τούτων προκύπτει ἐκ τῆς αὐτῆς γενικῆς ἀπόψεως τὴν ὁποίαν ἐπαφελήθη ὁ Kant πρὸς ἀπόδειξιν τῆς προτεραιότητος τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Αἱ λειτουργίαι διὰ τῶν ὁποίων τὸ ἐκ τῆς ἐμπειρίας προερχόμενον ὕλικόν λαμβάνει ὄρισμένην μορφήν, κανονίζεται καὶ γίνεται εἰς ἡμᾶς ἀντιληπτὸν ὡς τι ἐνιαῖον, δὲν δύνανται νὰ προέρχωνται πάλιν ἐκ τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' ὀφείλουσι νὰ κεῖνται εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν ἀργίῳ. Διὰ τοῦτο ὁ Kant δὲν ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ διεξοδικῶς τὴν προτεραιότητα τῶν κατηγοριῶν. Τόσον ὅμως μεγαλύτερον κόπον καταβάλλει ἵνα ἀποδείξῃ τὸ ἀντικειμενικὸν κῦρος τῶν κατηγοριῶν τούτων καὶ τῶν δι' αὐτῶν παραγομένων συνθετικῶν ἀξιωματίων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Τὰ ἀξιώματα τῆς καθαρᾶς νοήσεως (1), τὰ ὁποῖα καθίστανται δυνατὰ διὰ τῶν κατηγοριῶν, ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς (12) κατηγορίας καὶ τὰς (4) τάξεις αὐτῶν. Ἐν τούτοις ἄλλοτε μὲν ἀναφέρει ὁ Kant μόνον τὸ εἰς τὴν τάξιν ἀντιστοιχοῦν ἀξίωμα, ἄλλοτε δὲ μόνον τὰ εἰς τὰς (3) κατηγορίας ἐκάστης τάξεως ἀντιστοιχοῦντα ἀξιώματα.

Πρὸς τὴν ποσότητα ἀναφέρονται ἀξιώματα τῆς ἐποπτείας (Axiome der Anschauung), τῶν ὁποίων ὑψίστη ἀρχή (Prinzip) εἶναι ἡ ἐξῆς: Πᾶσαι αἱ ἐποπτεῖαι εἶναι ἐκτεταμένα (ἔχοντα ἔκτασιν) μεγέθη (extensive Grössen).

Πρὸς τὴν ποιότητα ἀναφέρονται αἱ προλήψεις ἢ προκαταλήψεις τῆς ἀντιλήψεως. (Antizipationen der Wahrnehmung), αἱ προὑποθέσεις δηλαδὴ αἱ ὁποῖαι προὑπάρχουσιν εἰς πᾶσαν ἀντίληψιν καὶ τῶν ὁποίων ὑψίστη

1. Ὅρα σημείωσιν σελ. 175 κέ.

ἀρχὴ εἶναι ἢ ἐξῆς: Εἰς πάντα τὰ φαινόμενα τὸ πραγματικὸν τὸ ὁποῖον εἶναι ἀντικείμενον τῆς αἰσθήσεως ἔχει ἐν ἐντεταμένον μέγεθος (intensive Grösse), ἕνα δῆλα δὴ βαθμόν.

Πρὸς τὴν σχέσιν ἀναφέρονται αἱ ἀναλογίαι τῆς ἐμπειρίας, τῶν ὁποίων τὸ γενικὸν ἀξίωμα λέγει ὅτι ἡ ἐμπειρία εἶναι μόνον δυνατὴ διὰ τῆς παραστάσεως μιᾶς ἀναγκαίας συνδέσεως τῶν ἀντιλήψεων (αἰσθημάτων). Τὰ εἰς τὰς τρεῖς τῆς τάξεως ταύτης (σχέσεως) κατηγορίας (τῆς ὄντοτος, αἰτιότητος καὶ κοινότητος ἢ ἀλληλεπιδράσεως) ἀντιστοιχοῦντα ἀξιώματα λέγουσι: 1) Εἰς πᾶσαν μεταβολὴν τῶν φαινομένων παραμένει ἡ οὐσία (Substanz) καὶ τὸ ποσὸν αὐτῆς ἐν τῇ φύσει, καὶ οὔτε αὐξάνεται οὔτε ἐλαττοῦται (ἀξίωμα τῆς ἐμμονῆς ἢ διατηρήσεως τῆς οὐσίας). 2) Πᾶσαι αἱ μεταβολαὶ γίνονται κατὰ τὸν νόμον τῆς συνδέσεως αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος (ἀξίωμα τῆς χρονικῆς διαδοχῆς κατὰ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος). 3) Πᾶσαι αἱ οὐσίαι, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ γίνωσιν ἀντιληπτὰ ἐν τῷ χώρῳ ὡς σύγχρονοι, ἐπιδρῶσιν ἀμοιβαίως ἐπ' ἀλλήλας (ἀξίωμα τοῦ συγχρόνου κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀλληλεπιδράσεως ἢ κοινότητος).

Εἰς τὰς τρεῖς τέλους κατηγορίας τοῦ τρόπου ἀντιστοιχοῦσιν—ἐνταῦθα λείπει τὸ εἰς τὴν τάξιν (τοῦ τρόπου) ἀντιστοιχοῦν γενικὸν ἀξίωμα—τὰ ἐξῆς τρία ἀξιώματα: 1) Πᾶν τὸ συμφωνοῦν πρὸς τοὺς τυπικοὺς ὅρους τῆς ἐμπειρίας (κατὰ τὴν μορφήν—ἐποπτεῖαν—καὶ τὰς ἐννοίας) εἶναι δυνατόν. 2) Πᾶν τὸ ἔχον συνάρειαν πρὸς τοὺς ὑλικοὺς ὅρους τῆς ἐμπειρίας εἶναι πραγματικόν. 3) Πᾶν τοῦ ὁποίου ἡ συνάρεια (συναρχή) μετὰ τοῦ πραγματικοῦ προσδιορίζεται κατὰ γενικοὺς ὅρους τῆς ἐμπειρίας ὑπάρχει ἀναγκαίως (1).

(1) Καθὼς τὰ πράγματα γίνονται ἀντιληπτά (αἰσθητά) εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἐν ἡμῖν ὑπαρχουσῶν ἐποπτειῶν (μορφ-